

Beszélgetés Eörsi Istvánnal

A hűség paradoxonja

Könyveinek fülszövegén általában az alábbiak szerepelnek: „Eörsi István 1931-ben született Budapesten. Csaknem minden műfajban otthonos; verset, drámát, kritikát, publicisztikát, tanulmányt, novellát, humoreszket ír. Kiterjedt műfordítói tevékenysége van: főként verset és drámát fordít, de ő ültette magyarra Lukács György két öregkori főművét, az Esztétikát és az Ontológiát.” Most egyszerre jelent meg drámakötete és börtönaplója (az utóbbi számszámokban), hallhattuk a rádióban Lukácsról írt hangjátékát, amelynek színpadi változatát ősszel Gázdag Gyula fogja rendezni a Játékszínpadon.

— Mit jelent magának a hűség? Látszólag képtelen erre, nőnél és műfajnál nem marad meg, de mintha minden műve mégis erről szólna...

— Valóban, eddigi életművemnek (bár a kifejezést undorítósnak tartom) ez az alapkérdése. A hűség mindenekelőtt abból a követelésből fakad, hogy az ember saját magához legyen hű. Ez már a középiskolában megtanulható, Polonius tanácsaiból. Ha pedig az ember hű saját magához, akkor hű mindahhoz, ami korábban fontos volt számára. S itt jön a legnagyobb nehézség, az, hogy a hűségnek semmiképp sem szabad kizárnia az ember szakadatlan képességét a változásra. A szerves fejlődés parancsa, hogy úgy lépünk túl a múltunkon, hogy közben ne tagadjuk meg.

Súlyos érvek

— Akkor hadd legyek rondán személyeskedő. Vállalja-e sztálinista-rákossista verseit is, mint amilyen az Anyám (Mikor a párt tagjelöltje lett)?

— Nem mondhatom, hogy nem én írtam. Kénytelen vagyok vállalni. De mentséget is találok. Meggyőződésből írtam, mint sokan a generációból. Ma nem szokás emlékezni arra, hogy 1945-ben a németek kiűzését és a magyar államgépezet szétzúzását nemzedékünk nagy része felszabadulásként élte át, akár azért, mert zsidó származású volt, és az életét mentette meg a szovjet hadsereg, akár azért, mert mint munkás vagy paraszt örült a régi világ összeomlásának. S korántsem csak az urbánusok írták meg sokan a maguk Rákosi-költeményét, hanem a munkásköltők és a népiek többsége is. Ha utólag viszolygok is ezektől a versektől, nem azért teszem, mert hittünk abban, hogy a szocializmus beköszön, és hogy a pártban láttuk a megfelelő vezető erőt (bár magam sose voltam párttag). Hanem azért, mert bölcsen nem vettük észre, hogy a dolog már nagyon korán elferdült. Később mindannyian — ki-ki a maga módján és a maga időpontjában — rádöbentünk tévedésünkre, nemcsak arra, hogy becsaptak minket, de arra is, hogy mi magunk is segítettünk becsapni másokat.

— Mi több, ezt még jutalmazták is. 1952-ben, huszonegy évesen József Attila-díjat kapott. Ugyanebben az évben a hírhedt Felelet-vitában nekironított a mindenható irodalmi diktátornak, Révai Józsefnek. Nem félt tőle? Hogyan úszta meg?

— Nézze, én sok mindent elhittem akkor, azt is, hogy a perek vádlottjai bűnösök, a dolgozók pedig pompásan élnek. De azt nem, hogy Déry Tibor lenne a legrosszabb magyar író vagy Lukács György a legfelkészületlenebb filozófus. Mert ezekhez már konyítottam valamiképp. S mivel elhittem azt is, hogy demokrácia van, nyíltan elmondtam a véleményem. A felszólalásom előtti nap közöltem Lukácsal az álláspontomat, ő nem beszélt le, de figyelmeztetett, hogy Révai igen okos, komoly ember, vele szemben súlyos érveket kell felvitatnom. Míközben beszéltem, Révai feje egyre nagyobb és vörösebb lett. Azután a szünetben láttam, hogy Lukács odamegy Révaihoz, aktatáskájából előkapja sztálinista verseimet — nyilván súlyos érveket — mellettem. Így sikerült megakadályoznia a súlyosabb következményeket. Csupán az egyetemi DISZ előtt kellett kéthetenként megjelenem elvtársi beszélgetésre.

— Eszerint a mester hű volt tanítványához. De vajon a tanítvány is hű maradt mesteré-

hez? Ismeretes, Lukács azt vallotta: „Wright or wrong, my party — Jó vagy rossz, az én pártom. Mit kezdett ön ezzel?”

— Jó kérdés, Lukács-drámám is éppen erről szól. 1919-ben különféle okokból a bolsevista forradalmat választotta. S nekem igen imponált és mindvégig nagyon tiszteltem őt, hogy választásához élete végéig hű maradt. Ugyanakkor komoly problémát jelentett számomra, hogy az a bolsevizmus, amibe egykor csatlakozott, időközben olyan mértékű lezüllesen ment keresztül, hogy Lukácsnak ropant szellemi energiáit, illetve ezek nagy részét arra kellett elfecsérelnie, hogy állandóan ürügyeket és indokokat találjon ahhoz (a mélyebb intellektuális tartalmakon túl, melyeket most röviden marxista filozófiának neveznek), miért kell egy olyan világtörténeti mozgalomhoz tartoznia, amely csak a nevében az, ami volt. Egyetlen alkalommal, először és utoljára 1968 augusztusában mondta nekem, hogy talán az a nagy kísérlet, amely 1917-ben kezdődött, végleg csődöt mondott. Igaz, hozzátette, hogy másképp és máshol újra kell kezdeni. Ami a tanítványi hűséget illeti, azt hiszem, ez is bonyolultabb dolog. Elérkezik egy pont, amikor az ember úgy érzi, hogy bármennyit kapott is mesterétől, immár alapvető kérdésekben nem érthet vele egyet. Minden nemzedéknek s minden embernek vannak olyan tapasztalatai, amelyek elvezetnek a korábbi nemzedékek felfogásától. Én is valahogy így jártam Lukácsal. Esztétikai, politikai és morális kérdésekben kerültem szembe vele. Képtelen voltam elfogadni, hogy visszalépett a pártba, abba a pártba, amely üldözte és kivégezte egykori, reformkommunizmust képviselő társait. Elmondtam neki véleményemet, nem rejtettem véka alá. S hasonlóképp vitáztam vele más, döntő problémákról is. De Lukács megtagadjává nem váltam, s az ilyet rettenetes hibának tartanám.

Erotikus csábtánc

— Önmagát is reformkommunistának tartja? Ezért került 1956 után börtönbe?

— Esmékeldesem az 1953-as Nagy Imre-féle kormányprogrammal kezdődött... S úgy életem meg a későbbi börtönéveket, hogy én vagyok az igazi kommunista, és 1953 előtti műveimért vezeklek. Ugyanezzel a pátozzsal jöttem ki 1960-ban a börtönből. S ekkor ért az újabb megrázkódtatás: kint a Palatinus strandon a lányok gyereksínaló mozdulatokkal hulahoppoztak... Ezért ültem hűvösön? Hogy azután egy ország önfeledten hulahoppozzon?

— Ha jól tudom, maga sem maradt hoppon. Lukács halála után iskoláját lefejezték, legtöbb tanítványa külső vagy belső emigrációba kényszerült. A „három T” patinás korszakában önnek tíz könyve jelent meg itthon, hogy a külföldi kiadásokat ne is számítsam.

— Bennem egy Don Quijote és egy Szejk egyesül. E kettő vegyítése írói és emberi sajátosságom is. Így értem el, hogy egy csomó könyvem — sokszor nyilc-tíz éves várakozás után is igen kis példányszámban — megjelenhetett. Ezért nem is kapni őket, hacsak nem tételezzük fel, hogy egészen kiváló szerző vagyok. Szívós ragaszkodásom oka: nem akartam elveszteni itthoni közönségemet. Ezért fordultam később a számszámhoz is.

— Nem világos, hogy miben Don Quijote és miben Szejk.

— Don Quijoténak azért tartom magam, mert mint abszolút baloldali gondolkodó kerültem totálisan ellenzéki pozí-

cióba. S vagyok annyira Szejk, hogy megkeressem azokat a lehetőségeket, amelyek itt-ott akadnak, s magyarul vagy más nyelven megjelenhessenek a műveim. De azért nem voltam annyira „derék katona”, mint gondolja. Tíz éven át nem szerepelhettem rádióban, televízióban, filmmel. 1974 óta darabjaim közül is csak egyet engedélyeztek, Kecskeméten, ezt is talán csak azért, mert bizonyosan rossz volt.

Mi lett volna, ha?

— A Lukács-iskola sorsa tehát önt is közelről érintette. Engedjen meg egy történelmi kérdés. Megtörténhetett volna a kényszerű szétszórás, ha a mester nem hal meg?

— Bizonyosan nem. Alig hiszem, hogy megkockáztattak volna egy újabb világbotrányt. S egyáltalán: a magyar párt mindössze két kimagasló személyiséget adott az emberiségnek, József Attilát és Lukács Györgyöt. József Attilával pedig tudjuk, mi történt. Más kérdés, hogy a tanítványokat 1968 után csupán a mester személye tartotta egybe. Az iskola felbomlása Lukács halála után mindenképpen bekövetkezett volna. De mindez nem mentheti az 1972-es párthatározatot, amely egy sereg tehetséges embert üzött el az országból, vagy kárthatott szellemi segédmunkára. Bár nem értek egyet azzal a gondolkodói magatartással, melyet Heller Ágnes vagy Fehér Ferenc utóbbi években írt néhány munkájából kiolvasom, szerencsétlenségnek tartom, hogy kiüldözték őket az országból.

— Térjünk vissza Eörsi Istvánhoz. Ahhoz, aki született debatter, nagyapókorban is kamaszpiasz, s ugyanakkor az alázatosságig fejelemzett fordítója Lukács György — fogalmazzunk ezúttal enyhén — barokkos mondatainak. Az utolsó, híressé vált interjú készítőjeként sem tagadva meg önmagát.

— Azért, mert nem vettem föl a tanítványi maszkot? Ebben a Vezér Erzsébettel közösen magnóra vett interjúban sokkal udvariasabb és óvatosabb voltam, mivel már nagyon beteg volt, haldoklott. Korábban igen sokat vitatkoztam vele, s talán hízelelgetek magamnak azzal, hogy — a legtöbb tanítvánnyal ellentétben — meglehetősen élesen. Amikor esztétikáját fordítottam, harmonizálásként rohantam át hozzá. Kifejezetten örült neki, imádott vitatkozni. Az volt a véleménye, hogy az őt támadók legtöbbjét elolvasni sem érdemes; akik azt mondják róla, hogy olyan, mint Goebbel vagy Zsdánov, azokkal nem érdemes vitatkozni. Emlékszem, hogy a filmelméleti fejezete kapcsán megkíséreltem meggyőzni arról, hogy a némafilmből vonja le a film általános szabályait, s ezért lebecsüli intellektuális lehetőségeit. Ez a vitánk hat órán át tartott, s a végén azt mondta: „Tudja mit? Írja meg, akkor legalább lesz egy értelmes ellenvélemény. Mindmáig folytatom vele befejezhetetlen vitáinkat. Sok időt töltöttem külföldön az elmúlt években, és most úgy vélem, hogy mindez, amit Lukács a létező szocializmusról mondott, csupán öngigazolás a „legyen” jegyében; kapitalizmuskritikájában ellenben igaza volt.

— Ismét a hűségnél tartunk.

— Van egy versem, amely az emberi életet egymásra épülő Trójához hasonlítja. Ha az ember lefelé és saját múltjában, teljesen különböző rétegeket talál. Az igazán sikerült élet, a hű élet a legelterjedtebb rétegekben is képes felismerni a különbözőségeken kívül az azonosítást, azt, hogy „ez mind én voltam egykor”.

V. BALINT ÉVA